

ГОЛИ ОТОК

**КРАТКИ ВОДИЧ КРОЗ ИСТОРИЈУ ЛОГОРА
НА ГОЛОМ ОТОКУ**

Регионална канцеларија Фондације Фридрих Еберт у Загребу

Фондација Фридрих Еберт (ФЕЦ) је најстарија политичка фондација у Немачкој са богатом традицијом социјалне демократије која сеже од 1925. године. Рад наше политичке Фондације усредсређен је на темељне идеје и вредности социјалне демократије: слободу, правду и солидарност. То нас повезује са социјалном демократијом и независним синдикатима.

Регионална канцеларија Фондације Фридрих Еберт у Загребу отворена је 1996. године и одговорна је за пројекте у Хрватској и Словенији. Главне компоненте нашег рада су: јачање демократских установа, расправа о концептима економских и друштвених реформи, међуетничко помирење и дијалог, подршка и промоција активности синдиката, подршка организацијама за развој активног и плуралистичког цивилног друштва.

Документа – Центар са суочавање са прошлошћу

Документа – Центар за суочавање са прошлошћу основан је 2004. године са циљем да охрабри процес друштвеног суочавања са прошлошћу као и јачање јавног дијалога о трауматичним историјским догађајима који су обележили хрватско и европско друштво у 20. веку. Документа посебну пажњу посвећује страдању појединаца и друштвених група у ратовима као и жртвама идеолошки мотивисаног насиља на простору Хрватске и суседних земаља.

У Изградњи демократског плурализма и друштва мира Документа сарађује са широким кругом јавних институција, невладиних организација и медија у Хрватској и другим земљама. Активности Документе организоване су у три кључна програма: (1) Документовање, (2) Јавни дијалог и јавне политике и (3) Унапређење судских стандарда и пракси.

ГОЛИ ОТОК

КРАТКИ ВОДИЧ КРОЗ ИСТОРИЈУ ЛОГОРА НА ГОЛОМ ОТОКУ

Др сц. Мартин Превишић

Доцент на одсеку за историју Филозофског факултета у Загребу

Др сц. Борис Стаменић

Координатор програмског подручја „Култура сећања“
Документа – Центар за суочавање са прошлошћу

Влади Бралић, дипл. инг. арх.

Докторанд на Архитекстонском факултету у Загребу

Садржај

Зашто је потребна публикација о Голом отоку	2
Зашто негујемо сећање на Голи оток	3
Историјски контекст настанка логора на Голом отоку	5
Голи оток 1949. - 1956. године	7
Голи оток 1956. - 1988. године	9
Обилазак Голог отока у 60 минута	10
1 - Пристаниште	12
2 - Хотел	13
3 - Велика жица	14
4 - Центар логорске самоуправе	15
5 - Петрова рупа	16
6 - Резервоар за воду	17
7 - Радионице	18
8 - Камена зграда	19
Женски логори	21
Голи оток - југословенска јавна тајна	25
Голи оток у савременој хрватској култури сећања	27
Литература	31
Географска карта Голог отока	32

Зашто је потребна публикација о Голом отоку

За Фондацију Фридрих Еберт, институцију која се бави политичким образовањем, историја је увек место учења – ко се суочава са историјом, требало би то да ради са двоструким сазнајним интересом: пре свега како би схватио шта се и када, из којих разлога и са којим последицама догодило, али и како би из историје извукао поуке за садашњост и будућност. Фондација је, са својим одељењем за историју, дала опсежан допринос истраживању историје фашизма у Немачкој, историји радничког покрета и његових кључних протагониста, те друштвеној историји. На трагу критичке историјске науке Фондација Фридрих Еберт овом брошуром коју је приредила жели да допринесе разумевању догађаја на малом јадранском острву – Голом отоку – те да омогући да се из описаних збивања, структура и свеза извуку поуке за садашњост и будућност. Биће нам драго ако читаоци и читатељке ове брошуре, са њом у пртљагу посете Голи оток и ако са лепотама природе осете и људске патње које су се овде догодиле. Суочавање са историјом Голог отока доприноси томе да се не забораве патње затвореника који су тамо били затворени у раздобљу од 1949. до 1956. године. Посетиоце острва тако ће освестити да није прихватљиво одузети слободу људима због тога што размишљају другачије од владајућих. На крају, надамо се да ће их ова брошура охрабрити како би се заузели за слободу и солидарност, а против неправде и репресије – без обзира где се оне збивају. При томе смо свесни да Голи оток не може симболизовати сва она места на свету где су се догађале далеко веће страхоте.

Срдечно захваљујем ауторима публикације, Мартину Превишићу, Владију Бралићу и Борису Стаменићу, који су ово важно историјско истраживање учинили доступним ширем кругу читалаца. Захваљујем такође Весни Ибришимовић на графичком дизајну публикације као и Бланки Смољан из Фондације Фридрих Еберт на њеном преданом раду у позадини без којег се ова брошура не би појавила.

Туркан Каракурт

директорка канцеларије Фондације Фридрих Еберт у Загребу

Зашто негујемо сећање на Голи оток

Голи оток је место обележено репресијом југословенског комунистичког режима над хиљадама појединаца који су на острву били заточени. Негостољубиво и ненасељено острво између Раба и Сења представља једно од симболички најважнијих места у савременој историји Хрватске, односно бивше Југославије. Но, од некадашњег логора, касније затвора на Голом отоку, остале су тек дерутне и девастиране зграде по којима зими пасу овце, а лети шетају туристи у потрази за искуством “јадранског Алкатраза” које им продају туристичке агенције и локални бродари.

Иако су за Голи оток готови сви у Хрватској чули, ретки о њему могу рећи више од неколико смислених реченица. Један од важнијих разлога ове диспропорције је и донедавни мањак широкообухватних историјских истраживања Голог отока. Објављивањем књиге “Повијест Голог отока” др Мартина Превишића почетком 2019. године учињен је велики искорак у историјском истраживању ове важне теме. Но, Превишићева књига од шестотинак страница својим опсегом увелико надилази потребе за информисањем просечног посетиоца, односно шире јавности.

Ова брошура, настала у сарадњи са др Марином Превишићем, представља кратки увод у тематику политичке историје Голог отока, те водич по делу острва који посетиоци најчешће обилазе. Резултати вишегодишњег историјског истраживања др Превишића читаоцима су представљени на разумљив и једноставан начин примерен читаоцима који немају предзнања о Голом отоку или о политичкој историји Хрватске.

Поред пружања основних информација о логору, касније затвору на Голом отоку, циљ ове брошуре је подстаћи читаоце на размишљање о идеолошки мотивисаном насиљу у оквирима различитих режима на подручју Хрватске у 20. веку. Уједно желимо нагласити важност очувања људских права и слобода сваког појединца као и подстаћи емпатију према жртвама политичког и идеолошког насиља.

Образовање јавности уз подстицање критичке рефлексије и јавног дијалога сматрамо темељним постулатима изградње друштвено свесних грађана спремних са кажњавању слободе речи, мишљења и деловања у оквирима уставно-правног поретка. Овом брошуром о Голом отоку желимо да дамо допринос изградњи друштва утемељеног на демократским и грађанским вредностима, друштва коме се Голи оток више никада неће догодити.

Др Борис Стаменић

ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ НАСТАНКА ЛОГОРА НА ГОЛОМ ОТОКУ

Комунистичка Југославија била је једна од најоданијих следбеница Совјетског Савеза у годинама по завршетку Другог светског рата. Југословенски комунисти су се трудили да копирају совјетске моделе у политици, култури, економији, судству, као и на многим другим пољима. Стаљинове слике биле су уобичајен приказ у разним државним институцијама, а безгранично величање Совјетског Савеза и његовог вође испуњавали су јавни простор. Но, притом су југословенски комунисти били вођени уверењем да морају јачати своју регионалну улогу и ширити комунизам преко граница Југославије. Таква политика довела их је у сукоб са Совјетским Савезом коме нису одговарале југословенске самосталне акције у Грчкој, Бугарској и Албанији. Дана 28. јуна 1948. године, Совјети су објавили Резолуцију Информбироа са циљем притиска на Југославију и смене тадашњег руководства, међутим, до пада врха Комунистичке партије није дошло. Како је до тада сукоб био тајан, објава Резолуције Информбироа изазвала је шок међу грађанима земље. Након три године интензивне стаљинизације Југославије било је тешко прихватити чињеницу да Совјетски Савез и Стаљин нису више пријатељи. Совјети су након тога изоловали Југославију, економски и дипломатски, а било је чак и назнака војне интервенције. Истовремено, у земљи су се почели појављивати ибеовци, присталице Совјетског Савеза али и људи збуњени новонасталом политичком ситуацијом. Пола године након објаве Резолуције Информбироа, када је постало јасно да помирења са Совјетским Савезом неће бити и да се може очекивати само даље погоршање односа, југословенски комунисти су кренули у обрачун са стварном и потенцијалом опозицијом у својим редовима и започели организацију логорског и затворског система за затварање ибеоваца од којих је највећи био логор на Голом отоку, основан у јулу 1949. године.

Бројна острва широм света у историји су служила као места за затварања политичких противника. Изоловано

Јадранско острво смештено далеко од источних граница земље наметнуо се југословенској тајној полицији, која се у то време звала Управа државне безбедности (УДБА), као логично решење за изолацију стварних и наводних Стаљинових присталица. Наиме, на отоку није било питке воде нити погодног тла и климе, па није био насељен нити је био прикладан за развој пољопривреде, осим за повремени риболов и овчарство. Упркос положају у релативно густо насељеном делу Јадрана, Голи оток, површине 4,54 км², остао је пуст. Највећи део острва незаштићен је од честих удара јаке буре, док је само један део југозападне обале Голот отока делимично заштићен. Управо на овом делу острва настао је природни приступ острву где је касније приликом изградње логора никла лука. Остатак неприступачне обале, посебно северну и источну страну острва, карактеришу низови клисура високих око 200 метара и дугих око 4 км. Највиши врх острва је Главина (227 м), док околне дубине мора сежу до 30 метара, а највећа дубина забележена је под источном обалом, чак 103 метра дубине. Ове карактеристике чиниле су оток природно изолованим.

Геолошка грађа у којој доминирају стене кречњака понајвише је утицала на непостојање извора воде или сталних површинских токова на острву, па је услед тога и острвска вегетација остала сиромашна. Камене обронке тек спорадично прекривају суви травњаци. На југозападном делу Голот отока, који је нешто заштићенији од удара ветра, након оснивања логора започело се са пошумљавањем. Пошумљене површине данас представљају једини „зелени“ део острва.

И сама клима острва сугерисала је да је Голи оток прихватљиво место за логор овог типа. Према класификацијама острвом доминира умерена топла и влажна клима са врућим летом. Зими су врло чести удари буре брзине до 150 км/сат када температура пада до -8 °Ц.

Када се у обзир узму све наведене географске одреднице, Голи оток је био погодно место за оснивање логора, а сурови климатски услови усећи ће се у сећању логораша као једна од главних карактеристика логора.

ГОЛИ ОТОК 1949. - 1956. ГОДИНЕ

Голи оток био је највећи логор у саставу логора и затвора за затварање ибеоваца. За шест година његовог постојања кроз њега је прошло око 13.000 особа, те је на разне начине на острву умрло 287 особа. У раздобљу од 1949. до 1956. године постојало је неколико мањих логора на Голот отоку, три за мушкарце и један за жене. Југословенска тајна полиција (УДБА) руководила је логором присиљавајући логораше да малтретирају друге логораше. Читав састав Голот отока темељио се на идеји да логораш мора проказивати друге Стаљинове присталице на копну те физички и вербално нападати оне логораше који још подржавају Совјетски Савез. На Голот отоку је постојао читав производни погон где су логораша радили у тешким условима: каменоломи, пилане, израда намештаја, вађење песка, поправке мањих бродова, производња плочица, итд. Логораша су већи део дана радили у неком од ових производних погона и тако тајној полицији обезбеђивали зараду. Логор је затворен крајем 1956. године престанком сукоба са Совјетским Савезом.

Када је реч о конкретним логорима (тзв. градилишта) на Голот отоку, треба нагласити да је у релативно кратком раздобљу од 1949. до 1956., након објаве Резолуције Информбироа 1948., ондашња власт за потребе тзв. политичког превапитања кажњеника (ибеоваца) изоловано острво претворила у тајни логор. У свега неколико година на острву су у највећој тајности подигнуте и уређене различите грађевине у сврху прихвата кажњеника, а врло брзо биће организован и индустријски погон који је имао вишеструке функције.

Организујући помно одабрана места за изолацију кажњеника опасана бодљикавом жицом или високим зидом, насеље за њихов групни смештај, појединачне ћелије (самике), управне зграде за иследнике и службу осигурања, бункере и стражарнице за чуваре те површине за присилан рад (каменоломи, површине за пошумљавање острва, пољопривредне површине), обликовани су

ГОЛИ ОТОК 1956. – 1988. ГОДИНЕ

простори прилагођени посебном острвском крајолику, али и строго намењени централној функцији логора. Сви ти простори и грађевине омогућавали су спровођење изолованог живота, успостављање логорске дисциплине и спровођење пирамидалног састава управљања и надзора како би у највећем могућем степену осигуравали основну политичку функцију логора: политичко преваспитавање кажњеника.

На Голем отоку постојала су четири логора. Први логор „Стара Жица“ у трајању од 1949. до 1950., други логор „Велика жица“ у трајању од 1950. до 1954. и трећи голооточки логор (P-5 или женски логор) који је трајао од 1951. до 1952. године и сви они су били смештени изнад природних увала Татиња, Вела Драга и Вела Сењска усред оголелог каменог крајолика острва и то на посебном месту камених удолина које су обликовале крашке бујице па су тако створиле природно место за логоре.

За разлику од осталих голооточких логора, четврти логор „Петрова рупа“ који је постојао од 1950. до 1954. године налазио се у унутрашњости острва. Међутим, тај потпуно изоловани логор намењен „непоправљивим ибеовцима“ био је скривен од осталих логора на Голем отоку како би се ова група посебних ибеоваца изоловала од других кажњеника. Тако је настао логор у напуштеној рударској јами која је избушена у раздобљу између два светска рата када су се вршили рударски ископи приликом тражења бокситне руде.

Треба нагласити да је Голи оток био највећи логор за интернацију стварних и наводних Стаљинових присталица на коме је интернирано највише особа. Међутим, он није био једини. Осим њега постојала су два логора на острву Гргуру, један за жене и један за официре Југословенске армије. Осим тога, ибеовци су интернирани у затворе у Билећи, Пожаревцу, Старој Градшци, затвор на острву Угљану, те у логор Рамски рит близу границе са Румунијом. Но, логор на Голем отоку једини је функционисао као место интернације ибеоваца током целокупног трајања сукоба од 1949. до 1956. године. Под оптужбом за подршку Стаљину током наведеног раздобља укупно је у Југославији затворено 15. 737 особа у различите логоре и затворе.

Треба разликовати логор на Голем отоку који је устројен с циљем „политичког преваспитања“ ибеоваца и каснији затвор Голи оток. Првобитни логор био је под директном управом савезне Удбе док је каснији затвор био у надлежности републичког СУП-а (Секретаријата унутрашњих послова Социјалистичке Републике Хрватске). И сама структура и смисао каснијег затвора био је другачији, баш као и структура затвореника.

Након завршетка сукоба са Стаљином Голи оток је привремено затворен, али је југословенска тајна полиција закључила да је производни погон на острву превише профитабилан да би га напустила. Иако је још 1953. године логор на Голем отоку (до тада називан „Градилиште Мермер“), добио ново име „Казнено поправни дом Раб - Голи оток“, тек је након 1956. године тамо профункционисао затвор за деликвенте, млађе пунолетнике, криминалце и политичке затворенике. Данашњи изглед остатака Голог отока добрим делом датира из времена затвора на Голем отоку, иако постоје бројне заграде које су преживеле из времена логора. Казнена установа на Голем отоку је затворена 1988. године, а потом је готово у потпуности девестирана.

Затворске зграде на простору некадашњег логора „Велика жица“
Аутор фотографије: Дарко Бавољак

ОБИЛАЗАК ГОЛОГ ОТОКА У 60 МИНУТА

1

ПРИСТАНИШТЕ

Бродови са логорашима, али и разним материјалима, најчешће су испловљавали из луке Бакар и стизали у „Пристаниште“ на Голем отоку које је формирано приликом изградње логора 1949. године. Убрзо су изграђене разне економске зграде те припадајућа инфраструктура мале луке, а на острву је изграђено и мало ремонтно бродоградилиште.

„Пристаниште“ је остало у лошем сећању логораша јер је близу њега почињао шпалир, дворед логораша, који је понекад бројио и више од хиљаду људи кроз који су новопридошли логораша пролазили и бивали тучени. Забележени се бројни смртни случајеви логораша који нису издржали шпалир.

Пристаниште на Голем отоку
Аутор фотографије непознат,
извор: Архив удружења Голи оток „Анте Земљар“

2

ХОТЕЛ

Зграда тзв. „Хотела“
Аутор фотографије непознат,
извор: Архив Удружења Голи оток „Анте Земљар“

Такозвани „Хотел“ је зграда изграђена током 1950. године. Служила је као смештајни објекат за иследнике, припаднике Удбе (1. спрат) као и простор за ислеђивање логораша и ручавање (приземље). Данашња шума око зграде „Хотела“ резултат је пошумљавања од 1950. године. Наиме, успостављање логора променило је Голи оток и његову околину, није само утицало на логораше на њему. Простор испред зграде изворно је био камени крш, како се види на фотографији. Управа логора хтела је да пошуми Голи оток или бар његове делове где је то било могуће. Земља је довожена са оближњих острва те коришћена за садњу дрвећа, углавном борова. Тајна полиција је и ту спајала политичко преваспитавање и присилни рад. Логораша су морали сатима стајати на месту како би својим телима штитили саднице од јаког сунца.

Порастом броја ухапшених ибеоваца повећао се и број логораша на Голом отоку. Тиме су смештајни капацитети у првом логору „Старој жици“ постали недовољни па је управа логора одлучила да сагради други већи логор, познат под називом „Велика жица“ односно „Жица“. Логор је изграђен 1950. године и имао је више од 20 зиданих павиљона од којих је сваки могао да прими око 250 кажњеника. „Велика жица“ је била окружена бодљикавом жицом са стражарницама, а постојало је и мало пристаниште. Ту су такође изграђене зграде за културну секцију, кухиња, складишта, санитет, итд. Након затварања логора управо је „Жица“ реконструисана те је на овом месту формиран затвор КПД Голи оток. Оригиначне грађевине видљиве на фотографији су уништене. Данашњи изглед локалитета у великој мери осликава изглед затвора из каснијих декада.

Логор „Велика жица“
Аутор фотографије непознат, извор: Архив Удружења Голи оток
„Анте Земљар“

Зграда центра логорске самоуправе
Аутор фотографије: Дарко Бавољак

Логор на Голом отоку имао је специфичну управну структуру. Сама Удба, југословенска тајна полиција, готово никада није била присутна унутар самог логора. Она је устројила састав логорске самоуправе где су привилеговани логорашки управљали осталим кажњеницима. Устројен је и читав систем привилеговања и интерне логорашке хијерархије који је био полуга „политичког преваспитања“. Зграда „Центра“, врха логорашке самоуправе, једна је од ретких аутентичних зграда у „Жици“. Ту су шефови логорске самоуправе координирали задатке добијене од Удбе, спроводили су у дело радне планове или примали логораше и сараднике. Ово место било је посебно омрзнуто међу логорском популацијом. Наиме, затвореници су добро знали да су подобни логорашки смештени у „Центру“ продужена рука Удбе. Руководство „Центра“ имало је бројне привилегије о којима су обични логорашки могли само сањати: кревете, неограничену храну и пиће, па чак и алкохол. Нису морали да раде, али су наређивали. Иначе, слични организацијски модели, где логорашки управљају логорашима у име управе, могли су се наћи и у нацистичким логорима, као и у совјетским гулазима.

Остаци логора „Петрова рупа“
Аутор фотографије: Дарко Бавољак

Логор „Петрова рупа“, алтернативног назива „P-101“ и „Манастир“ састојао се од једне велике бараке где је било интернирано око 130 особа као и мање зидане зграде за логорску кухињу. Логор је изграђен у јами дубине десетак метара, каквих је у сврху потраге за бокситном рудом у раздобљу између два светска рата на Голом отоку ископано неколико. Затвореници су махом били тврдокорни ибеовци, стари комунисти, лидери Комунистичке партије Југославије пре доласка Тита на власт, особе са дугим стажом у Совјетском Савезу, прослављени партизански команданти, итд. Сви они, због свог дугог партијског стажа, били су несклони Титу и махом су подржали Стаљинову страну. Како би их изоловали од осталих логораша, смештени су на ово усамљено место где су били подвргнути тешкој тортури. Логор је након расформирања затрпан. Фотографија приказује локацију на којој се највероватније налазио логор „Петрова рупа“.

Логораши памте жеђ као један од најтежих проблема на Голом отоку. Стога је једна од најбољих позиција коју је логораш могао добити у логору била улога „водара“. Водари су биле особе које су имале задатак да деле воду током обеда или рада. Водар је имао моћ одлучивања да логорашима даје мање или веће количине воде. Могао је и сам попити воде, када је хтео и колико је хтео, али је увек био у опасности од других логораша. Сви су хтели његову позицију и били су спремни учинити било шта да то постигну. Једноставно, воде никад није било довољно.

Осим што су се логораше понекад и кажњавали мањим порцијама воде, воду је логистички било тешко допремити на Голи оток. У ту сврху постојао је брод водоносац „Извор“ који је снабдевао логор водом. Један од начина да се смишљено доскочи проблему недостатка воде на острву била је изградња великог наплава где је прикупљана кишница.

Резервоар за воду
Аутор фотографије: Дарко Бавољак

Голи оток није био само место за мучење и интернацију људи, већ и врло разрађен индустријски комплекс. Још од почетка логора тајна полиција користила је логораше за разне послове од изградње логора, пошумљавања острва па до експлоатације голооточког камена. Временом развијале су се друге производне гране попут обраде камена, гвожђа, дрвета, поправка бродова, вађења песка, итд. Тајна полиција, Удба, од ових делатности и трговине разним голооточким производима и сировинама зарађивала је велики новац. На месту првог логора „Стара жица“ настале су бројне радионице које су након 1956. године пребачене на локацију у близини пристаништа. Занимљивост је да је на Голом отоку дуго времена постојала фабрика терацо плочица те да су њеним производима поплочене бројне јавне установе широм земље.

Радионице на Голом отоку
Аутор фотографије: Дарко Бавољак

Камена зграда
Аутор фотографије: Дарко Бавољак

Камена зграда је прва зидана грађевина на Голом отоку. Изграђена је 1949. године радом логораша за потребе смештаја управе логора и иследника. Након завршетка изградње новог и већег објекта за смештај управе и иследника 1950. године (види тачку 2), камена зграда била је коришћена за смештај чувара. У каснијим раздобљима камена зграда често је мењала функцију.

ВЕРА ВИНТЕР (1923. - 2015.)

Извор:
Приватни албум породице Винтер

Вера Винтер, рођена Баришић, била је млада службеница у једној од савезних институција у Београду када је објављена Резолуција Информбироа у лето 1948. године. Један од њених познаника био је препознат као симпатизер Стаљина што је био довољан разлог да и она постане сумњива. Након што је двојици агената Удбе наивно испричала да слуша Радио Москву, врло брзо је ухапшена. Након тешке истраге депортована је у женски логор на Голем отоку.

„Оне су имале среће. Ја сам била у бригади која је носила камен, и то од обале па горе на брдо. Оно што је било тешко осим самог ношења камена било је то да нисмо имали никакву обућу, већ некакве гумене опанке. То су заправо биле старе ауто гуме које смо нечим завезали. Ужас. И након кратког времена почела би тећи крв са ногу па сам морала да поцепам блузу како бих направила опанке (...) Најтеже ми је падао тежак физички рад без одмора. То непрекидно ношење камења или цементних врећа од јутра до мрака. Мени су се још до недавно видели ожилци, а неки се још и данас виде, иако је прошло 60. година. То је прво. А друго је била психичка исцрпљеност, толика, да сам се у себи ломила. Нисам више могла, рекла сам себи, урадићу што год од мене траже само да умрем тог тренутка. Да ли можете то замислити?“

Исечак из интервјуа са Мартином Превишићем 2009. године у Загребу

ЖЕНСКИ ЛОГОРИ

За време сукоба са Стаљином ухапшене су и у логоре интерниране 862 жене. Оптужбе су биле готово једнаке као и за мушкарце. Жене су од тренутка хапшења биле физички одвојене од мушкараца. Током истраге биле су у посебним затворима односно у посебним деловима затвора. Суђено им је у одвојеним процесима након чега су транспортоване у логоре и затворе у којима су биле одвојене од мушкараца. Први логор у којем су биле смештене у трајању од августа 1949. до јануара 1950. године био је Рамски рит, који се налазио на граници Југославије са Румунијом. Логор се налазио на мочварном подручју близу тада непријатељске земље па су затворенице пребачене у затвор Забела у Пожаревцу.

Након тога жене су пребачене у логор на острво Свети Гргур где су провеле око годину дана, од априла 1950. до априла 1951. године, да би потом биле пребачене на Голи оток у логор имена „Радилиште 5“ (Р-В). Ту су провеле такође годину дана. Током овог времена, иако су биле на острву заједно са мушкарцима нису биле у контакту са њима. Према сведочењима бивших логораша и логорашаца, само понекад су једни друге видели издалека. Женски логор на Голем отоку био је на посебно неприступачном месту које је имало посебно лоше временске услове јер је био изложен сталним налетима ветра. Слично управној структури мушких логора, испеднице су биле жене, а животи и радни услови били су тешки. Након Голег отока логорашаца су пребачене поново на суседно острво Свети Гргур где су дочекале распуштање логорског система и излазак на слободу.

Остаци женског логора на Голем отоку
Аутор фотографије: Дарко Бавољак

Некадашње радионице на Голом отоку
снимљене из ваздуха
Аутор фотографије: Бруно Лоје

Аутор фотографије: Дарко Бавољак

Алфред Пал био је графичар и уметник. Велики део његове породице страдао је у холокаусту, а он сам био је заробљеник италијанских и усташких логора. Године 1943. прикључио се партизанима. Након избијања сукоба са Стаљином провео је готово четири године на Голом отоку. Био је ухапшен као присталица Резолуције Информбироа 1949. године. Пуштен је 1953. године. Пал ће се касније присетити шта му је било најтеже у логору:

“Мени је лично на Голом најтеже било остати човек. Верујем да је свакоме тако било, јер оно што се тражило од појединца било је обратно од онога што се очекује од нормалног човека. Ја то нисам хтео да радим и у томе сам ишао да краја. Нисам хтео да цинкарим своје другове, нисам хтео да тучем друге затворенике, нисам хтео да трчим иследнику на рапорт. Платио сам цену. Био сам три пута под бојкотом, више пута тучен, а на крају сам био синоним за „банду“. То је била цена, али нисам хтео ни педаљ да одступим од тога да останем човек на Голом.”

Исечак из интервјуа са Мартином Превишићем 2009. године у Загребу

Југословенска тајна полиција забрањивала је логорашима који су излазили на слободу да говоре о Голом отоку и својим искуствима у логору. Логораша су пре изласка на слободу морали да потпишу тзв. „Обавезу“ у којој су се обавезали на ћутање о догађајима у логору под претњом поновног затварања. Повратници на слободу углавном су разговарали о Голом отоку само са људима од највећег поверења. Тако је Голи оток дуго био југословенска јавна тајна. Тема обрачуна са Стаљиновим присталицама прво се почела пробијати кроз књижевност још крајем 1960-их година, романом Драгослава Михаиловића „Када су цветале тикве“. Након Титове смрти 1980. године објављене су десетине романа (Исаковић, Хофман, Селенић, Михаиловић) који су се темељили на сведочанствима бивших логораша који су у годинама поступне либерализације друштва отворили ову тему. У исто време јављали су се јако шутири и закаснили одједи сужбене историографије те апологије људи из апарата државне безбедности из времена сукоба Тито - Стаљин који су оправдавали постојање логора за интернацију тврдећи да би „без Голог отока цела Југославија постала Голи оток“. Почетком осамдесетих година 20. века репресија и насиље у раздобљу сукоба са Стаљином постали су и тема играних филмова, међу којима се по популарности издвајају „Балкански шпијун“ те „Отац на службеном путу“. Појављивање филмова, сведочанстава и такозване „књижевности Голог отока“ снажно је деловало на југословенско друштво које се већ суочавало са кризом. Упркос историјском контексту настанка логора, сазнања о мучењима на Голом отоку и суровом репресивном апарату додатно су разочарале бројне људе и допринеле растућој кризи поверења у југословенски комунистички поредак. Но, услед распада Југославије логор је остао неистражена тема и не превише интересантна заоставштина бивше заједнице новим државама наследницама.

ВЛАДИМИР БОБИНАЦ (1923. - 2014.)

Аутор фотографије: Зоран Петрич

Владимир Бобинац ухапшен је као студент историје на Филозофском факултету у Загребу. На Голем отоку провео је две године. После демократских промена деведесетих година када је дозвољен приступ Голем отоку, Бобинац је почео да води приватне туре по Голем отоку. До своје смрти спровео је хиљаде људи успут им преносећи своја искуства из логора. Своје искуство са Голог отока Владимир Бобинац једном приликом описао је следећим речима:

„Голи оток је маса. Голи није Алфред Пал, Павле Равлић или ја. Голи није појединац јер он је маса. Голи је премлаћивање друга од стране њихових ратних другова, пријављивање један другог. А то се тешко може описати. Голи је као Ајзенштајнов филм о побуну морнара у Одеси где нема главног глумца са лепим зубима, већ маса игра главну улогу. На Голем нема хероја јер се херој не може бити две или више година. Херој умире или не умире у секунди док се на Голем умире годинама. Може се патити само до одређене мере након чега посрћеш и постајеш део разбеснеле руље која се туче и прети међусобно. Једини услов да преживите је да постанете део те руље. Тешко је описати како је голооточки систем променио човека да ради све што је морао радити. То је мој поглед на све то.“

Исечак из интервјуа са Мартином Превишићем 2010. године у Крку

ГОЛИ ОТОК У САВРЕМЕНОЈ ХРВАТскоЈ КУЛТУРИ СЕЋАЊА

Голи оток представља једно од историјских и симболички најважнијих места у савременој историји Хрватске. Негостољубиво острво подно Велебита обележено је као средишње место репресије југословенског комунистичког режима над неистомишљеницима. Но упркос његовој историјској и симболичкој важности, на постојање некадашњег логора, касније затвора, данас упућују тек девастирани објекти у рушевинама који пропадају у острвском камењару. Пажљивији посетиоци на острву ће уочити и неколико информативних плоча, односно спомен-плоча посвећених жртвама као и туристичко-угоститељске садржаје врло упитне примерености. О музејско-образовној установи која би на темељу професионалних историјско-истраживачких, музејско-дидактичких и педагошких стандарда тематизовала „Голи оток“, може се у овом тренутку само сањати.

Девастација простора некадашњег логора, касније затвора, нужно илуструје однос хрватске државе и хрватског друштва према Голем отоку и његовим жртвама. Голи оток и његове жртве данас су само једна у низу споредних тема у култури сећања, остављених на бригу малобројним ентузијастима које најчешће породична историја веже уз болну тему. С обзиром на важност тематизовања диктатура у изградњи демократске политичке културе, као и на истакнуту улогу комунистичке репресије у култури сећања већине савремених посткомунистичких друштава у Европи, поставља се питање зашто је то тако.

Разлози скромне видљивости Голог отока у хрватској култури сећања су вишебројни. Говорећи о маргиналној заступљености теме Голог отока у хрватској култури сећања и ретким исказивањем емпатије према жртвама, треба за почетак рећи да амбивалентан однос према жртвама логора за преваспитање датира још из раздобља социјалистичке Југославије. Комбинација незнања о околностима хапшења, депортација и услова боравка затвореника на Голем отоку с једне стране, те страха од совјетске инвазије и њених последица с друге стране, резултирала је сумњичавим

питањима која и данас обликују јавно мишљење о овој теми. Нека од тих питања су: јесу ли на Голом отоку били политички затвореници или пак обични криминалци? Ако су били политички затвореници, јесу ли они заиста били ватрени Стаљинови поборници? Ако су били стаљинисти, шта се друго уопште могло и учинити осим да буду интернирани на изоловано место? Ако нису били стаљинисти, како су се уопште нашли у ситуацији да буду ухапшени и интернирани?

Чињеница је да су неки од логораша на Голом отоку били ватрене присталице Стаљина што компликује ситуацију са признавањем статуса жртве и оним затвореницима који су на Голом отоку завршили само зато што их је неко злонамерно проказао као наводне присталице Резолуције Информбира. Политичке елите комунистичке Југославије настојале су прикрити, односно оправдати политичку репресију над опонентима што делимично објашњава амбивалентан однос према Голом отоку у социјалистичкој Југославији. Ћутање, произвољна конструкција оправдања и блађење политичких противника легитимне су стратегије у свакој диктатури.

Грађевина на Голом отоку
Аутор фотографије: Борис Стаменић

После затварања затвора и одласка последњих затвореника крајем осамдесетих година 20. века, планирало је да се изгради туристичко насеље на острву, но планове за развој туризма на острву прекинуо је почетак рата у Хрватској 1991. године. Иако изван подручја захваћеног ратним сукобима, објекти некадашњег затвора на Голом отоку су сасвим опљачкани, девастирани и препуштени забору. Сточари из околних насеља Голи оток користе за испашу оваца које неометано лутају по острву.

Но, одговор на питање зашто жртве политичке репресије на Голом отоку ни данас у демократском, посткомунистичком поретку не наилазе на једнозначно уважавање и широко друштвено признање, захтева детаљнији увид у савремену хрватску културу сећања и вредносно-идеолошке оквире савременог хрватског друштва.

Први разлог маргинализације Голог отока у хрватској култури сећања је етничка структура заробљеника. Након 1990. године у посткомунистичким друштвима превладала је етноцентрична политика историје. Релативно низак постотак Хрвата међу логорашима не квалификује га као место националног страдања.

Други разлог је идеолошка оријентација жртава. Без обзира на то јесу ли били или нису били присталице Резолуције Информбира, многи заробљеници били су уверени комунисти, Југословени и ветерани Народно-ослободилачке борбе. Та чињеница се такође негативно рефлектује на њихову перцепцију у делу хрватског друштва. Због идеолошке оријентације великог броја затвореника, Голи оток се не уклапа у нове историјске наративе. Иако је јавно препознат и признат као симбол репресије у комунистичкој Југославији, Голи оток не представља средишњи елемент антикомунистичког дискурса у Хрватској што последично смањује и његову генералну видљивост.

Трећи разлог маргинализације Голог отока у хрватској култури сећања је Домовински рат, односно чињеница да је рат за независност Хрватске већ током његовог трајања у првој половини деведесетих година 20. века афирмисан као средишњи вредносни и идентитетски симбол хрватског друштва. Рат у контексту распада социјалистичког поретка и вишенационалне федерације представља колективно искуство које Хрватску разликује од већине посткомунистичких друштава у Европи те делимично објашњава и разлике у односу према меморијализацији савремене прошлости.

С друге стране, треба нагласити да се вишеструко искуство ратова и идеолошки мотивисаног насиља на подручју Хрватске у 20. веку данас огледа у спором, али приметном тренду плурализације хрватске културе сећања те макар имплицитној коегзистенцији некада непомирљивих супротности. Иако је реч о начелно позитивном процесу, плурализација културе сећања резултира и стварањем перцепције конкуренције међу жртвама као и осећаја у делу јавности да „они други маре само за своје, а наше жртве не виде и не признају” што последично води у нове поделе и сукобе.

У којој мери политичко насиље и његове жртве заокупљају део јавности видљиво је из огорчених коментара на порталима и друштвеним мрежама. Анонимност учесника расправа на интернету засигурно придонио радикалности изречених ставова који неретко прелазе у увреде и претње. Истовремено, све више људи се повлачи из дискусија у јавном простору преплашени говором мржње или пак уз констатацију да их ни историја ни политика не занимају. У таквим околностима, жртве политичког насиља често падају у други план и постају потпуно небитне.

Позитивно је да се представници власти или барем њихове изасланици са венцима могу видети на годишњим комеморацијама на Голом отоку. Представници политичких институција Републике Хрватске посећују Голи оток најчешће 23. августа поводом Европског дана сећања на жртве свих тоталитарних и ауторитарних режима. Међутим, између слања изасланика са венцем и изградње музејско-едукацијске инфраструктуре са квалификованим особљем и програмима дуг је пут који захтева значајна улагања те спремност различитих политичких и друштвених актера да подрже тај процес.

Пристаниште на Голом отоку 2018.
Аутор: Борис Стаменић

Упркос непостојању меморијалне установе и пратећих садржаја, интерес домаћих и страних посетилаца за разгледавањем Голог отока подстакло је развој туристичке инфраструктуре у аранжману предузетника из околних насеља на Крку, Рабу, те у Сењу и Јурјеву. Некадашњи логор, односно затвор на Голом отоку користи се притом за рекламирање излета и израду сувенира који багателизују патњу голооточких затвореника. Посетиоци се могу провозати острвом каменим стазама у приколици коју вуче трактор са натписом „Голи Експрес“. Посетиоцима на располагању такође стоји и угоститељски објект „Пржун“ што у локалном дијалекту значи „Затвор“. Острво повремено посећују и тзв. „парти бродови“ на којима свира гласна музика.

Литература

- Банац, Иво. *Са Стаљином против Тита*, Загреб 1990.
- Билић, Ђуро. *Голи оток и Дабравине*, Загреб 1998.
- Бобинац, Владимир. Информбироовац: успомене из *Титова Алцатраза*, Загреб 2017.
- Турувија, Славко. *Ибегова: ја, Владо Дапчевић*, Београд 1990.
- Ерцеговић Милош, Јосип. *Шест година у паклу Голог отока*, Ријека 2002.
- Hrast, Radovan. *Viharnik na razpotjeh časa*, Ljubljana 2007.
- Исаковић, Антоније. *Трен 2*, Београд 1982.
- Јовановић, Драгољуб. *Музеј живих људи – Том И*, Београд 1990.
- Лебл, Жени. *Љубичице бела – Виц дуг две и по године*, Горњи Милановац 1990.
- Михаиловић Драгослав. *Кад су цветале тикве*, Београд 1987.
- Михаиловић, Драгослав. *Голи оток 1*, Београд 1990.
- Марковић, Драган. *Истина о Голом отоку*, Београд 1987.
- Никчевић, Тамара. *Голи отоци Јова Капичића*, Београд 2010.
- Превишић, Мартин. *Повијест Голог отока*, Загреб 2019.
- Симић, Михајило. *На Голом отоку*, Београд 1990.
- Земљар, Анте. *Пакао наде*, Загреб 1997.

Импресум

Фридрих-Еберт-Штифтунг
Регионална канцеларија за Хрватску и Словенију,
Прашка 8, ХР 10000 Загреб, Хрватска

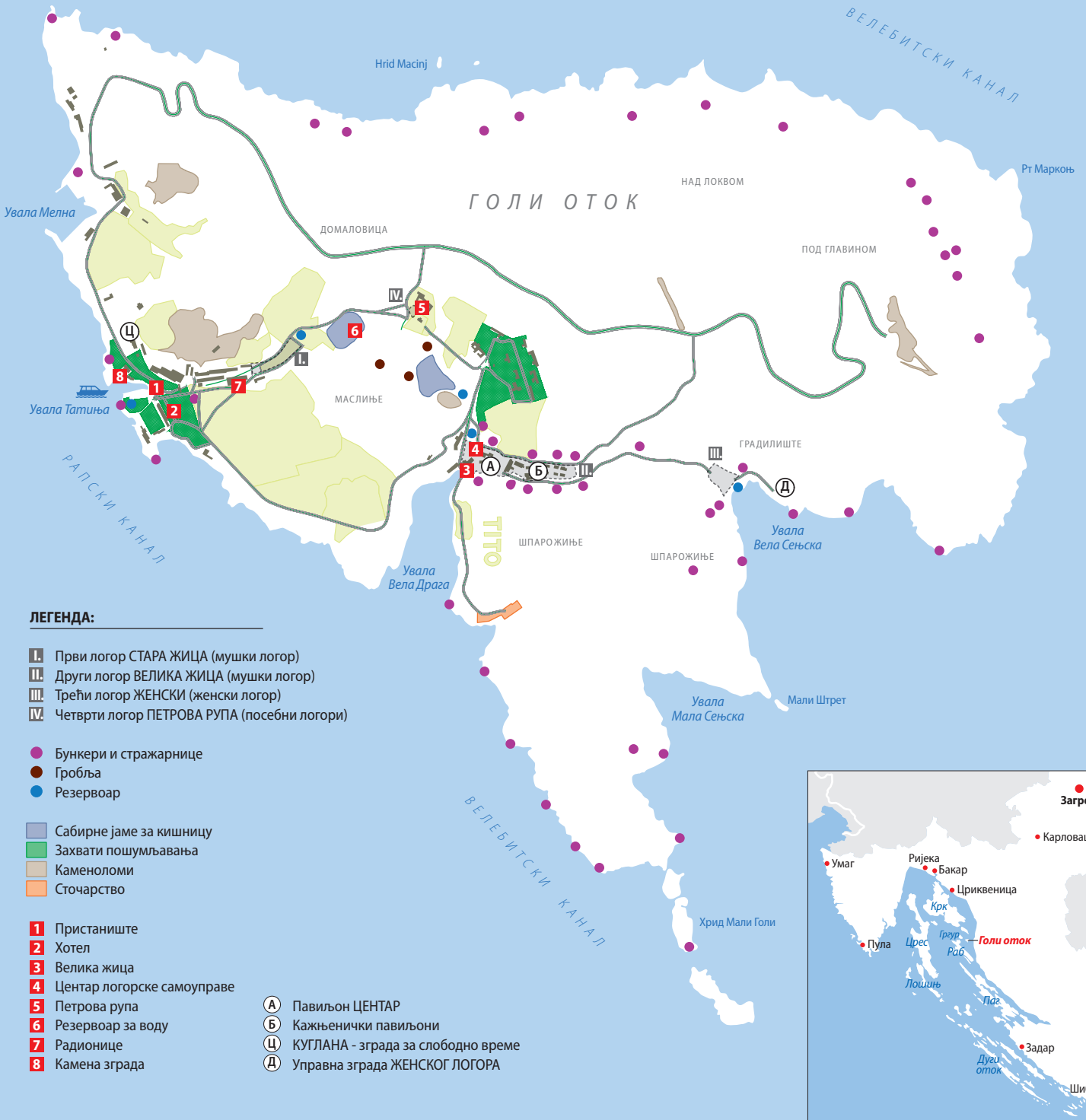
За издавача: Туркан Каракурт, Имејл адреса: tuerkan.karakurt@fes.hr
www.fes.hr

Фотографије: Архив Удружења Голи оток „Анте Земљар“, приватни архив др Мартина Превишића, приватни албум породице Винтер, Дарко Бавољак, др Борис Стаменић, Бруно Лоје, Државна геодетска управа
Фотографија на насловној страни: Стражарница на Голом отоку.
Аутор: Дарко Бавољак
Лектура: Мери Шимара
Дизајн: Весна Ибришимовић
Година: 2020.

Комерцијална употреба свих медија које издаје Фридрих-Еберт-Штифтунг (ФЕС) није допуштена без претходне сагласности ФЕС-а. Ставови објављени у овој публикацији израз су мишљења аутора и не морају се подударати са ставовима ФЕС-а или организације у којој аутори раде.

ГОЛИ ОТОК 1949. -1956.

0 50 100 500m

Аутори:

Мартин Превишић доцент је на Одсеку за историју Филозофског факултета Универзитета у Загребу. Носилац је колегијума усмерених на савремену историју Хрватске и Југославије након 1945. године. Докторски рад под насловом „Повијест информбировског логора на Голом отоку 1949.- 1956.“ одбранио је 2014. године на Филозофском факултету у Загребу.

Борис Стаменић координатор је програмског подручја „Култура сећања“ у удружењу „Документа - Центар за суочавање са прошлошћу“ и предавач и тренер у подручју цивилне едукације младих и одраслих. Докторски рад под насловом „Политички живот једне игре. Сињска алка као медиј политичке легитимације у 20. стољећу“ одбранио је 2015. године на Хумболдтовом универзитету у Берлину.

Влади Бралић оснивач је и директор пројектног бироа „Архитектонско - грађевински атеље“ у Ријеци. Дипломирао је на Архитектонском факултету у Загребу. У склопу докторских студија на истом факултету припрема дисертацију о архитектури логора за политичке затворенике на Голом отоку.